

Pelle János

Jászi Oszkár és a zsidókérdés

Jászi Oszkár és a magyar radikálisok társadalom-filozófiáját, politikáját, a nemzetiségekről vallott nézeteit sokan, sokféle indíttatásból hozták összefüggésbe a zsidósággal. Maga Jászi azonban teljes mértékben elutasította, hogy származásának bármi köze lenne munkásságához, életpályája alakulásához. Nemhogy a zsidósággal való „lelki rokonságot” tagadta, de műveiben, különösképpen az 1920 őszén Bécsben írt *Magyar kálvária – magyar feltámadás* című könyvében tömérdek antiszemita kirohanást találunk, melyeknek hangvétele meglepő módon feltűnő hasonlóságot mutat a magyarországi „keresztény-nemzeti kurzus” lapjaival, illetve egyes, a közvéleményt egyértelműen a zsidóság ellen hangoló történeti és politikai munkákkal. Jászit haláláig foglalkoztatta ez a téma, anélkül, hogy önálló munkában összegezte volna nézeteit. Élete végén még a tervei között tartott számon „egy könyvet a zsidóságról”, mely azonban soha nem készült el. A harmincas évek második felében azért bizonyos kérdésfeltevések megérintették, erről tanúskodik a Liebermann Pálhoz 1936. március 1-jén írott levelének egy részlete: „Ami az én »önvádaimat« illeti, azok, mint jól sejtöd, nem munkám irányvonalára vonatkoznak, hanem inkább epizódokra. Így pl. nagy hiba volt, hogy pártot csináltam. Mint egy szellemi párt vezére, politikai kötöttségektől menten, szabadban és erőteljesebben dolgozhattam volna. Az emigrációban is hiba volt, hogy kezdetben egy csoport vezetését vállaltam. Újra: egyedül erősebb, biztosabb és talán hasznosabb lehettem volna. Kár volt tehát, hogy a politikába belekényszerültem. És itt belejátszik a fajiság problémája is. Sokszor eszembe jut: ha kurtanemesnek vagy akár csak paraszti sarjnak születtem volna, munkám hatása megegerszedett volna. S általában kételyeim vannak, hogy egy idegen faj emberének szabad-e részt venni a vezető politikai életben? Ebben a véleményemben nincs semmi szerepe a Nazi ideológiának, melyet természetesen mai formulázásaiban ostobaságnak és

gonoszságnak tartok. De van benne egy rezídium, mely megfontolást érdemel. A politika nagyban szimbólumok és érzelmi reakciók dolga. Az egybeforrottságot ezekkel megszerezni sok generáció munkája kell. Talán hevesebb és türelmetlenebb voltam, semmint az adott helyzetben szabad lett volna.”

Jászi önvádját más nézőpontból ismételte meg Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök* című, 1935 májusában Budapesten megjelent, nagy és ellentmondásos visszhangot kiváltó esszéjében. Részletesen foglalkozott a Jászi Oszkár és a köréje csoportosuló magyar radikálisok zsidó származása, a róluk alkotott kép és az általuk vállalt ideológusi, majd politikusi szerep között kialakult ellentmondással. Pap Károly politikai beállítottsága szerint három fő csoportra osztotta a XX. század első évtizedeinek magyar zsidóságát.

„1. A háború előtti ún. demokrata zsidóság. Ezek egyszerűen akarták szolgálni a magyar és zsidó úri nagybirtokost éppúgy, mint a nincstelen parasztot, a zsidó nagyiparosokat, mint a magyar munkásságot, a zsidó és magyar polgári értelmiséget, mint a közjogi küzdelmeket s tetejébe: a felekezeti életet. Mindebből nem lehetett egyéb, mint egy terméketlen csúf taktikázás, vagy vergődés azon ellentmondások tömkelegében, amit szükségképpen kitermelt magából az apák cselédi értelmisége és üzleti frigye a magyar urakkal. A demokrata zsidók nem akarták szolgálni e frigyét a maga egész erkölcstelenségében, viszont ahhoz, hogy teljesen szakítottak volna vele, nem volt elegendő bátorságuk, mert akár kereskedők, iparosok voltak, vagy értelmiségi pályán működtek, mindig erős függésben éltek a zsidó gazdasági és magyar birtokos osztállyal.

2. Az ún. radikális zsidóság: ezek a zsidó polgári értelmiség ama tagjai közül kerültek ki, akik csak kis mértékben függtek a magyar és zsidó úri osztályoktól, vagy pedig erős visszahatással feleltek erre a függésre (ügyvédek, tanárok, újságírók, orvosok stb.).

3. A kisipari vagy gyári munkásságban elhelyezkedett zsidóság, az első szocialista szervezkedések zsidói (nyomdászok, munkavezetők).

Ezek a zsidók, mint mondtam, elvetették az egyenjogúságnak és ezzel a »jó« magyar zsidóságnak magyar úri és zsidó úr–cselédi–üzéri értelmezését, s mindkettő ellen osztályaik nevében az igazi liberalizmusért küzdöttek.

Ez a küzdelem nem sikerülhetett. De ennek az oka nem csak abban rejlett, hogy a polgárosult s főként pesti radikális zsidóság csak elméleti sorközösséget érezhetett a parasztsággal. A magyar paraszt az igazi liberalizmus révén előbb-utóbb keresethez jutva, belépve az iskolába, majd a magyar parlamentbe, könnyen korrigálhatta volna a zsidó ideológusok elméleteit. Nem ez volt a baj. *A baj az volt, hogy a zsidó radikális polgárságnak és a zsidó szocialista munkásságnak végül szükségképpen magukra kellett maradniuk az igazi liberalizmusért vívott küzdelemben, s ezért el kellett bukniuk. De nem a háború miatt; a háború gyorsított béke csupán. El kellett bukniuk szükségképpen, mert erejük, helyzetük erkölcstelen frigyből származott, s bár jó szándékkal megtagadták ezt a frigyét, s igyekeztek átértékelni, ennek az újrafogalmazásának végső következményeit nem vonhatták le.*

Mert, amit a magyar úr, a magyar polgárság és magyar munkásság leginkább a magyar paraszt ellen hibázott, azt a zsidó polgárnak és zsidó munkásnak nem volt joga kijavítani.

A hiba: véték. Aki javít: tüntet.

A zsidó polgárnak és munkásnak nem volt joga megbüntetni a magyar urat azért, amit az a magyar paraszt ellen vétett. S hogy megkísérelte, ezzel útjába állt a végzetnek, a magyar úr, polgár és paraszt végzetének, meghamisította nemzeti végzetüket, amely a legmélyebb természeti törvényeken nyugszik, ugyanazon, amelyen az apák és fiak viszonya.

A felsőbb társadalmi osztálynak az atya szerepét kell vállalnia, fiaival, a polgárral, a munkással, a paraszttal szemben.

Senki sem állhat az atyai felsőbb osztály s fiai, az alsó társadalmi osztályok közé.

Nemcsak büntetni, túrni sem állhat közéje senki sem.

A zsidóság silányabb része, az üres gazdasági rítusok zsidósága, magára vette egy jobb létért azt a gazdasági munkát és túrést, amit a magyar polgárnak, parasztnak kellett volna magára vennie.

A zsidóság nemesebb része a javítást, a lázadást vállalta magára. Ámde senki sem vállalhat munkát

más helyett, senki sem túrhet és senki sem javíthat, lázadhat más helyett.

Másért túrni, lázadni, szenvedni éppoly bűn, mint más helyett jólétben élni. Éppoly bűn, mint önmagunkért nem dolgozni, nem túrni, nem szenvedni, nem lázadni.”²

Pap Károly vitatható mondanivalójú röpiratára, ellentmondásos visszhangjával együtt, még visszatérünk – itt jelezzük azonban, hogy a századelő magyar zsidóságának politikai beállítódás szerinti felosztása, a demokrata és a radikális zsidóság szembeállítása megalapozott, s Jászi megértéséhez is elengedhetetlen. Egyelőre azonban maradjunk az általa írt 1936-os, „önmagát vádoló” levélrészletnél, mely számos fontos megállapítást tartalmaz, s bizonyos értelemben kulcsot ad életművéhez. Az emigráns mindenekelőtt megállapítja benne: „nagy hiba volt, hogy pártot csináltam”. Itt nyilvánvalóan a hivatalosan 1914. június 6-án megalakított, akkor parlamenti képvisellel nem rendelkező Országos Polgári Radikális Pártra céloz, melynek szervezője és elnöke volt. A párt a világháború kitörése miatt komolyabb politikai tevékenységet nem fejthetett ki, komolyabb szervezetekkel és tömegbázissal sem rendelkezett, ennek ellenére részt vett az 1918. november 1-jén létrehozott Nemzeti Tanácsban, majd Károlyi Mihály kormányában, melyet a voltak erőiből alakítottak meg. Így a közvélemény 1919 őszétől kezdve a „semmiből előlépett” radikális pártot és vezérét, a nemzetiségi ügyek miniszterévé kinevezett Jászi Oszkárt tette felelőssé nemcsak a sorozatosan egymást követő, megmagyarázhatatlannak látszó, tragikus politikai fejleményekért, de már a világháborús vereségért is. (Hasonló folyamat játszódott le Németországban is: ez volt a nevezetes „Dolchstoss”, vagyis Tördőfés-elmélet, mely a nemzetiszocializmus ideológiájának kialakulásában is fontos szerepet játszott.)

Magyarországon a hatalomra került Horthy-rendszer sajtója a „zsidó patkánylázadásként” festette le az 1918. október 31-ei „őszirózsás” forradalmat, melyben a „torz lelkű” Károlyi Mihály mellett központi szerepet játszottak az olyan zsidó származású értelmiségiek, mint „Kunfi-Kunstatter Zsigmond”, „Kéri-Krammer Pál”, „Bíró-Blau Lajos”, „Garami-Grünfeld Ernő”, „Szende-Schwarz Pál”, „Göndör Ferenc-Krausz Náthán” és végül, de nem utolsósorban „Jászi-Jakubovics Oszkár”. Az ellenforradalmi sajtó feltűntette a közszereplők családi neve mellett családjuk előző nevét is, amit később

a nyilasok is rendszeresen megtettek radikális zsidógyűlöletük kifejezésére. A felsorolt névváltozatokat Tormay Cecile nagy sikert aratott *Bujdosó könyv* című munkájából vettem át, melyben bőszesen találunk Jászi Oszkára vonatkozó kitételeket.⁵ Ezek tükrözik, milyen kép rögzült róla 1919 után a magyar közvéleményben.

Tormay Cecile, az ellenforradalmi MANSZ (Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége) megalapítója, hírhedt könyvében először Budapest, a „bűnös város” képét rajzolta meg: „Olyan volt a város, mint egy roppant gyomor, mely éveken át bekapott minden galíciai bevándorlót, és most émelyeg. Rettenően émelygett. Sziriai arcok és testek, vörös plakátok és vörös kalapácsok forogtak benne. Felszínre kavartak a szabadkőművesek, a feministák, a szerkesztőségek, a galileisták, a zugkávéházak, a börze csürhéje és – a Dob utcai ghetto nemzetiszínű kórkárdát és fehér őszirózsát tűzött a mellére.” „Ellenség bujkált közöttünk, és a frontokon innen akarta elvégezni, ami a frontokon túlról nem sikerült. Az élethalálharcát vívó nemzet felháborodva követelte: Állítsák elő! Le az álarccal!... És amikor az álarcot letépték a merénylőről, kíméletlen világosságban ott állt, hunyorgó szemmel, rajtakapottan a szabadkőművesek egyik tudományos szintű szervezete, az Internacionális Szabadgondolkodók Magyarországi Főiskolai Fiókjá. Ott állt a budapesti Galilei-kör jóformán kizárólagosan zsidó ifjúsága.”⁴

Jászit Tormay Cecile a tömeget megbabonázó „gonosz erő” egyik vezéréként tüntette fel 1918. november 2-án, a Parlament előtti téren: „Lindner mellett ekkor egy hosszú, sárga fej kezdett bólogatni. Károlyi állt a kölépcsőn. Válla alatt egy olajszínű, húsos arc tűnt elő: Jászi Oszkár, Károlyi sűgője. Hát itt vannak ők is, és mindent hallanak, és Károlyi bólogat, és Jászi mosolyog.” Jászi az új kormány „zsidó minisztereinek” egyike: „A kormányban ma kimondottan három – ténylegesen öt zsidó miniszter ül: Garami, Jászi, Kunfi, Szende és Diener-Dénes kezében övék a kereskedelmi, a nemzetiségi, a népjóléti és munkaügyi, pénzügyi és a külügyi tárca.” Tormay Cecile természetesen Jászit, s nem a világháborús vereséget okolta a Román Nemzeti Tanács vezetőivel folytatott novemberi aradi tárgyalások kudarcáért is: „És ez a mostani kormány túltesz mindenben. Mintha szántsándékkal akarna elpusztítani benneteket, az oláh irredenta régi cinkosát küldte ki, hogy tulajdon halálra szánt áldozata felett védőbeszédet mondjon: Erdély

sorsáról Jászi Oszkár alkudozik ma Aradon. [...] Utálat és tiltakozó harag látszott az erdélyi asszonyok arcán. A galíciai származású, az internacionalista, aki Keleti-Schweizot akar csinálni országunkból, és gyűlöl mindent, ami magyar, hogy még faja elővigyázatosságáról is megfélemlítve, mikor rólunk beszélt, tajtékozva csattant fel előtte: »Ki kell irtani őket, ha nem engedelmessé válnak.« – Őt küldik oda, hogy tárgyaljon a gyűlölt magyar faj nevében. És úgy tárgyalt, mintha bosszút akarna állni a nemzetben, mely befogadta: lemond arról, ami nem az övé: jogokat ad fel, amelyek a mienk, elalkussza Erdélyt Maniu oláh nemzeti tanácsának, melyet Károlyival maga Jászi segített életre az októberi napon.”⁵

Hogyan magyarázható, hogy Jászi csak a harmincas évek közepén, amerikai emigrációjában észlelte a „nemzeti középosztály” részéről kitörő, ellene irányuló heves gyűlöletet? S hogyan hihette azt még a húszas évek elején is, hogy az elemi erővel feltörő, a bűnbakképzéshez kötődő antiszemita gyűlölet valójában nem ellene irányul? Miért nem vette tudomásul, hogy az olyasféle katonatiszti szövetségek, mint a Gömbös Gyula-féle MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), vagy az olyasféle „titkos társaságok”, mint az EX (Ételközi Szövetség) mellett komoly társadalmi bázissal rendelkező, Horthy támogató társadalmi szervezet is működik az ellenforradalmi Magyarországon? Ez volt az ÉME (Ébredő Magyarok Szervezete), mely a „fénykorában”, 1920 folyamán százezreket is képes volt megmozgatni, és az antiszemitizmust, a világon elsőnek, tömegideológiaként hasznosította.⁶

Gyurgyák János *A polgári radikálisok és a zsidókérdés* című tanulmányában kitér a Liebermann Pálhoz írt levélre, melyben Jászi a Magyar Radikális Párt igen szűk körű népszerűségével, a jórészt zsidó származású radikálisoknak a kommunizmushoz való átpártolásával magyarázza, hogy magára maradt.⁷ Gyurgyák az 1920-ban írt könyv antiszemita vádjaiért Jászi csalódottságát okolja. „A polgári radikalizmus különböző szárnyai tulajdonképpen valamennyien a szocializmusnak ilyen vagy olyan irányzatát képviselték, s ezt a politikát eladni a polgári osztálynak egyáltalán nem, de az intelligenciának is alig lehetett. Ennek következtében a párt társadalmi bázisa oly mértékben leszűkült, s oly mértékben támaszkodott a hazai zsidóság második harmadik nemzedékére, hogy ez a tény sem a kortársak, sem pedig az utókor figyelmét nem kerülte el. De Jászi nem akart egy *alapvetően* zsidó párt ve-

zetője lenni, semmi sem állt tőle távolabb, liberális szocialista ideológiája ugyanis az egész magyar társadalmat – sőt azon túl egy egész régiót – akarta emancipálni, s nem annak egy partikuláris részét. Véleményem szerint ez az egyik lehetséges magyarázata a húszas évek legelején Jászi – bevezetőmben bőségesen idézett – zsidóellenes kirohanásainak. Jászit ugyanis a magyar társadalom döntő többsége nem követte, s szűk csoportjának – nagyobb részt zsidó vagy zsidó származású – tagjai is 1919 elején magára hagyták egy új istenség kedvéért.”

Az emigráns, de még visszatérésében reménykedő politikus, aki elutasította a Tanácsköztársaságot és vele a kommunista ideológiát is, valóban haragudott táborának hűtlen tagjaira, s ennyiben Gyurgyáknak vitathatatlanul igaza van. Jászi Oszkár zsidóellenessége azonban sokkal mélyebb gyökerű, erről tanúskodnak nemcsak elejtett megjegyzései, de egész eszmerendszerré összeálló ideológiája is. Már a forradalmak kitörése, sőt a Radikális Párt megalapítása előtt sem tudta „hová tenni” a saját származását, s ha ezt nem vallotta is be magának, egész tájékozódására a „kompenzációs törekvés” nyomta rá a bélyegét.

Hasonló úton járt a szintén zsidó származású Ágoston Péter, akinek *A zsidók útja* című, 1917-ben Nagyváradon megjelent, éles kritikai visszhangot kiváltó könyve helyenként a radikális antiszemita nézeteket is tükrözi. Ez a felfogás a váradi jogakadémia tanárát, a Társadalomtudományi Társaság egyik vezetőjét, aki a Tanácsköztársaság helyettes külügyi népbiztosa lett, már 1919 elején a kommunizmus táborába vezette.

Radikálisok és a zsidóság viszonyáról szólva mindenekelőtt érdemes idézni Hanák Péter Jászi Oszkár-ról írt könyvét. A szerző részletesen, már munkája elején foglalkozik Jászi saját feldolgozatlan múltjában gyökerező „zsidókomplexusával”. „A szellemi poggyász mélyén, a korrupciógyilkos ellenzékiesség alatt azonban két alig látható árnyalat húzódott meg, amelyek már ekkor – vagyis Nagykarolyban, a gyermek- és ifjúkor színterén – színezték, utóbb átszínezték Jászi ellenzékiességét. Az egyik a zsidósághoz – és sokáig a zsidókérdéshez – való viszonyának tisztázatlansága volt. A gyermekkori ösztönös idegenkedés az ortodox zsidóktól utóbb tudatossá vált benne, kiterjedt az arisztokráciához és a dzsentrihez dörgölőző gazdag zsidókra, az úrhatnám polgárookra, a tőzsdei és politikai fezőrkre, de a kíméletlenül feltörő vidéki kistőkésekre, a har-

sány zsidó skriblerekre is, vagyis megtévesztésig hasonlított egyfajta antiszemitizmushoz. Az »önantiszemitizmus« nem rendkívüli jelenség a századvég civilizált országaiban, a már asszimilált zsidó polgárság másod- és harmadgenerációjánál. Ezek a művelt entellektüelek fellázadtak az apák képmutató közéleti morálja ellen, ugyanakkor megvetéssel tekintettek a frissen bevándorolt, frissen emancipált ortodox zsidókra, a falusi rongyszedőkre, kocsmárosokra, seftelőkre, spekulánsokra – hiszen saját levetett gúnyájukat látták rajtuk, restellt *prehisztórikumukat* bennük. (Freudista pszichológusok ezt a magatartást lelki védekezési szükséglettel, a kisebbségi komplexus kompenzálásával magyarázzák.)”

Hanák Péter e részlethez fűzött jegyzetében utal a századelő neves filozófusára, a bécsi Weiningerre, aki a zsidó öngyűlölet teóriájából levonta a gyakorlati következtetést is, és 23 éves korában öngyilkos lett. (Ő volt az egyetlen zsidó, akinek Hitler *Mein Kampf* című művében elismeréssel adózott. Fő műve, a *Geschlecht und Character Nem és jellem* címmel magyarul is megjelent, és komoly visszhangot keltett.) De a párhuzam Weiningerrel, bármilyen tetszetős is, felületes. Jászit csak fenntartásokkal lehet azokhoz a saját zsidó gyökereiktől eltávolodott, életidegen német entellektüelekhez hasonlítani, akik a felvilágosodott humanizmus és a romantika népkultuszát vallották, s tehetetlenül álltak szemben a nemzetiszocializmus „ordas eszméivel”.

Jászi ugyanis nem volt sem német, sem pedig osztrák: öntudatos magyar volt. Visszaemlékezése szerint hatéves korában, az anyakönyvi kivonat tanúsága szerint már 1875-ben, rögtön a születésekor kálvinista reformátusnak keresztelték. Számára a családja származása „mellékes körülmény” volt, hiszen már nagyapja, az 1848-as bécsi forradalom résztvevője, és apja, a köztisztviselőben álló nagykarolyi orvos sem vallotta magát zsidónak. Számára az volt a meghatározó élmény, hogy az asszimilált, értelmiségi Jászi családot a város úri osztálya teljes mértékben befogadta. A német és osztrák zsidóság egészen más viszonyok között szocializálódott a XIX. század nyolcvanas–kilencvenes éveiben, mint a magyar. Az utóbbi mind a polgári fejlődés megkésettége, mind a nemzetiségi kérdés megoldatlansága miatt nélkülözhetetlen volt a dualizmus korának magyar politikai elitje számára. Az 1867 és 1914 közötti korszakot nem alaptalanul emlegetik úgy, mint a „magyar zsidók aranykorát”, hiszen az

állam rendkívül előnyös, az asszimilációnak kedvező viszonyokat teremtett, amelyhez hasonló körülmények nemhogy a cári Oroszországban, de a császári Németországban vagy Ausztriában sem léteztek.

Ugyanakkor a dualizmus kori Magyarország csillogó felszíne alatt már érezhető válságjelenségek mutatkoztak, és az Ady által megörökített „korribori-tánc” mégsem volt teljesen zavartalan. A liberálisok „második nemzedékét” már megosztotta a zsidóság feltartóztathatatlannak tűnő „gazdasági és társadalmi előrenyomulása”, az a tény, hogy a mobil tőke túlnyomó része zsidó pénzemberek által irányított bankokban koncentrálódott, ugyanakkor pedig az értelmiség tagjai között gyors ütemben nőtt a zsidók, illetve a zsidó származásúak aránya. Különösen feltűnő volt a zsidó hallgatók nagy száma a korszerűbb képzést nyújtó, a modern gazdasági életben jól hasznosítható orvosi karon, az ügyvédek között, illetve az akkor még közgazdasági képzést is nyújtó műszaki egyetemen. A zsidók „térfoglalására” először az Istóczy Győző által alapított Országos Antiszemita Párt reagált, majd a kilencvenes évek közepétől újabb, a politikai pártstruktúrába jobban beágyazódott antiszemita politikai erők lépnek színre.

Jacob Katz írja találón a XIX. század végének magyarországi antiszemitizmusáról: „A magyar társadalmat megosztó antiszemitizmus hullámának történelmi jelentősége, hogy megállította az emancipációt követő integráció folyamatát. Külsőleg az ország megnyugodott az évtized vége felé, és a kormányzó liberális párt keresztülvitte azokat a törvényeket, melynek célja a zsidók helyzetének konszolidálása volt. 1895-ben bevezették a polgári házasságot, és a judaizmus megkapta az elismert vallás státusát, mely egy sorba emelte a keresztény egyházakkal. Mégis, a parlament mindkét házában, különösen a felsőházban, ezek a törvények a katolikus egyház és a konzervatív katolikus körök éles ellenállásába ütköztek. Ezek az erők új pártot szerveztek, a Néppártot, mely kiállt a társadalom és az állam keresztény jellegének megőrzése mellett. Ezek a célok hangsúlyozottan antiszemiták voltak, és a párt aktívan folytatta a zsidók eltávolítását bizonyos gazdasági és más pozíciókból. A Néppárt fegyveres szervezeteket és pénzintézeteket alapított, melyeknek nemcsak az volt a céljuk, hogy versengjenek a zsidókkal, de az is, hogy elősegítsék az új, ellenséges szellem kialakulását a zsidókkal és a

judaizmussal szemben. A konzervatívok erősen bírálták a zsidók részvételét a magyar kulturális életben is. Azokon a helyeken, ahol a hatalmat gyakorolták, például a felsőoktatási intézményekben, a zsidókat megakadályozták abban, hogy elérjék a képességeiknek és teljesítményüknek megfelelő pozíciókat. Az antiszemitizmus kudarcot vallott politikai céljai elérésében, de nem adta fel a harcot. Az antiszemita mozgalom maradványa továbbra is mutatta az erejét, megosztó és felforgató tényező volt a magyar életben, ugyanúgy, mint Németországban, ahonnan eredt.”⁸⁸

A keresztény–zsidó viszony ellentmondásai a társadalom mindennapi életében is jelentkeztek. „Különös helyzet alakult ki a század elején a zsidókkal. Mindenütt ott voltak, ahol tehetséggel, szorgalommal és szívóssággal érvényesülni lehetett, a pályák megnyíltak előttük, a tanszabadság pompás karrierrek útját egyengette, társaságban, hivatalos helyeken fesztelen és »egyenrangú« barátkozás folyt zsidók és keresztények között [...] de a kikeresztelkedett zsidót természetesen éppen olyan kevéssé tekintették fajtabelinek, mint ahogy a keresztvízzel meglocsolt néger sem lesz az amerikai polgár szemében fehér ember: s erről soha nem beszélt senki.”⁸⁹

Ilyen előzmények után, a XIX. század végén jutott az asszimilálódott magyar zsidó értelmiség egy kisebb csoportja arra az elhatározásra, hogy kísérletet tesz új ideológiai, majd politikai alternatívák kidolgozására, a polgári fejlődés „felgyorsítására”. Jászi Oszkár példája azonban azt bizonyítja, hogy a legvonzóbb utópiák kedvéért sem lehet háttat fordítani a valóságnak, mert egy ilyen doktriner gesztus megbosszulja magát. A XX. századi társadalmi fejlődésben a keresztény–zsidó viszony, bármennyire „atavizmusnak” tartották is a progresszió meggyőződéses hívei, meghatározó szerepet játszott, különösen Magyarországon. Ennek jelentőségét az idős Jászi is felismerte, ezért tett utólag, idős korában írt visszaemlékezéseiben szemrehányást a szüleinek, amiért „a származását eltitkolták előtte”.

„Hogy zsidók voltunk, azt sem tudtam. A vallásnak nem volt szerepe életünkben. Szüleim, apám *aufklärerista* elvei szerint, csak erkölcsi nevelésünket tartották fontosnak, teljesen dogmátlan szellemben. Társadalmi életünkben sem észleltem a valláskülönbségeket. Szüleim általános tekintélynek örvendtek, közeli barátaink jórészt keresztények voltak, sőt néhány gentrycsaláddal is gyakori érintkezésben voltunk.

Ma súlyos nevelési hibának érzem, hogy nem magyarították meg nekünk a valláscsere értelmét és jelentőségét, sőt olykor kitértek előle, ha jelenlétünkben ez a téma a társaságban felmerült. Így csaknem készületlenül ért bennünket a helyzet, amikor egy-két év múlva a keresztény–zsidó kérdés és ellentét kezdett kibontakozni a mi kis városunk társadalmában is. Ilyen előzmények után valami nem szándékolt titkolózás árnyéka borította be keresztény életünket, a templomba járást és a zsoldáréneklést. Később az antiszemitizmus növekedését, melyet szüleim szenvedélyesen elítéltek, mint egy sötét, gonosz kor maradványát, nem tudtuk a saját egyéni életünk problémájának tekinteni. De nem sokára előttünk is kezdett az igazi helyzet kibontakozni a maga félelmetes valóságában.

Szüleimnek ferde nevelési módszere részben a vallási realitás meg nem értésén alapult (túlbecsülték az agnosztikus humanizmus teherbírását), részben pedig apám téves véleményén, hogy a kora gyermekkor nem alkalmas hitbeli kérdések megvitatására, s hogy később maga az élet fogja azokat közelebb hozni, és racionális megoldáshoz vezetni. Nyilvánvaló, hogy a valláscsere nem volt igazi megoldás, mivel a titkolózás árnyéka vette körül, valami tabu érzése, melyről nem jó beszélni. Hogy mi vitte hozzá apámat, soha nem képezte közöttünk vita tárgyát. Ismerve szellemi szerkezetét, két motívumot kell feltételeznem. Az egyik az lehetett, hogy a liberális kálvinizmus sokkal közelebb állt hozzá, mint a zsidó ortodox dogmatizmus. A másik, hogy látva a zsidók életének akadályait, nem habozhatott megválni egy hittől, melyben már nem hitt, és ezáltal gyermekei jövő életének útjait egyengetni.¹⁰

Az 1953 és 1955 között íródott, torzóban maradt *Emlékiratok* jellemző részlete homályban hagyja azt az alapvető kérdést: miként fordulhatott elő, hogy a *Huszedik Század* című nagy hatású folyóirat szerkesztője, a szociológia hazai úttörője, a nemzetiségi kérdés szakértője éppen a korabeli társadalom, gazdaság és szellemi élet szinte valamennyi területét befolyásoló keresztény–zsidó viszonyt nem volt képes végiggondolni? Annyi év után nem igazságos ezért a mulasztásért a szülői házban kapott nevelést hibáztatni, hiszen Jászinak a későbbiekben számtalanszor módja lett volna, hogy felülvizsgálja, a valóság mérlegére tegye magával hozott felfogását. Nyilvánvalóan arról volt szó, hogy Jászi, a magyar radikálisok többségéhez hasonlóan, tudatosan elfojtotta az egész problematikát, nem akart tudni

a „zsidókérdésről”. A szó szoros értelmében süketnek tette magát, annyira, hogy még az antiszemita egyes, racionálisnak tűnő érveivel is azonosulni tudott a „tudományos elfogulatlanság” jegyében.

Itt érdemes felidézni, hogyan reagált Németh László a Pap Károly *Zsidó sebek és bűnök* című esszéjében felvetett problémára. *Két nép* című tanulmánya a *Válasz* 1935. 10. számában jelent meg. Kiolvasható belőle, mennyire hiábavaló volt Jászinak az az erőfeszítése, hogy radikalizmusát elfogadtassa a „népből jött forradalmárokkal”: „Fontos, amit Pap Károly a zsidó radikalizmusról mond. A zsidóságnak, én is így érzem, nincs joga meghamisítani más népek forradalmi mérlegét. A forradalmaknak éppúgy meg kell érniük, mint a magzatoknak, s a siettetés csak vetéltet. A zsidók jelenléte forradalmasít anélkül, hogy forradalomra megérlelne. Egy nép forradalmának hasonlítania kell a népre, különben mi haszna lehet belőle a népek. Minél inkább a zsidók albérléte a forradalom, annál inkább hasonló az ősi »mózesi« forradalmakra. S a mózesi forradalom nem európai forradalom. Ha a zsidóság ösztöne: a kiszabadulás, a közös föld, közös ég, a jahvei államtalanság, a Nyugat ösztöne: a magasabb tagoltság, a képesség-hierarchia, az államalkotás. A Nyugatnak is szüksége van romelhordó viharokra, de nincs szüksége erre a rabszolgáösztonre, mely a Nyugat építményeiben is az ősi Egyiptom ellen lázad. Európa görög–latin mű, s a görög–latin géniust Jahve gyökerében pusztítja el. Marx lényegében Jahve embere.”¹¹

Jászi hiába küzdött ellene, a hazai közvélemény meghatározó része már az első világháború előtt, később még inkább, „Jahve emberét” látta benne. Eszméit a keresztény–zsidó viszony dimenziójában értelmezték, s az a politikai, gazdasági, lélektani stb. feszültség, amit rávetítettek, fontosabbnak bizonyult annál, amit képviselni akart. Ő pedig egyszerűen nem vette tudomásul azt, hogy a „zsidókérdés” az egész korabeli Európában, de különösen Magyarországon kiemelt jelentőségű. Ma már tudjuk: a zsidóság szerepének és lehetőségeinek reális megítélése a valóságérzékelés próbaköve volt a század folyamán, a problematika elfojtása, lesüllyesztése a tudatalattiba súlyos következményekkel járt. Megkockáztathatjuk az állítást, hogy a „zsidókérdés” téves megítélése nemcsak Jászi Oszkár politikai pályafutását törte derékba, de miatta maradt torzóban tudományos pályafutása is. Miatta nem

volt képes realista módon felmérni, milyen hatást gyakorol közszereplése, „túlzott hevessége és türelmetlensége” a magyar közvéleményre, s ez ad magyarázatot arra is, hogy tudományos munkássága, sőt a publicisztikája is miért avult el olyan gyorsan.

Jászi nem volt Otto Weiningerhez hasonlóan „öngyűlölő zsidó”, mert a bécsi filozófus, ha téves úton indult is el, de választ keresett egy olyan problémára, mely magyar kortársát ebben a formában egyáltalán nem foglalkoztatta. Ugyanakkor Jászi, Weiningerhez és sok más kortársához hasonlóan kizárólag saját, morális világnézete alapján értelmezte a világot: mindazt, ami beleillett, elfogadta, ami nem illett bele, azt elutasította. Világképe egy, a valóság összes ellentmondását magában hordozó feszültség elfojtására épült, mégis, vagy talán éppen ezért, megingathatatlanul erős volt a hite a saját intellektusában, a saját érvelésében, a saját igazában. Messianisztikus küldetéstudata korán jelentkezett, és mélyen gyökerezett. Erre utal a családi szájhagyományban megörökített történet az „Oszkár gyerekről”, aki már gyermekfejjel is részvétellel meghallgatta a szegények panaszait, sőt már szenvedélyesen orvosolni is akarta őket. „Történt egyszer, hogy a szomszéd faluban megharapta egy kutya. A gazda, afféle szegény parasztember, kocsin hozta haza a fiút, s bámulattal mondta, alkalmasint vigaszul is a nyugtalankodó anyának: »...életem végéig fogok arra az órára emlékezni, hogy az úrfit hazahoztam. Így képzelem el Jézust. Csak az tud ilyen szépen beszélni.«¹²

Jászi politikai pályafutására, közírói működésére kezdettől fogva rányomta a bélyegét a nagy formátumú tehetség és a narcizmus kettőssége – ez utóbbi tehetett arról az egyes kortársai által is gúnyosan emlegetett doktriner valóságidegenségről, mely mind Magyarországon, mind az emigrációban érezhető volt rajta. Béla Grünberger francia pszichoanalitikus a keresztény–zsidó feszültség alapvető lélektani elemének tartja, hogy a Krisztushoz kötődő narcisztikus eszmények összeütközésbe kerülnek a zsidóság ödipális „valóságelvével”. A népboldogító, megváltó tervek rendszeresen meghiúsulnak, a sértett narcizmus okok után kutat, s ezzel megindul a bűnbakképzés folyamata. A narcizmusra hajlamos személyiségek, „csak hogy fenntarthassák az egyensúlyt a narcisztikus megoldások és az

ödipális logika eltávolítása között, a narcizmusuk révén szívesen sáncolják el magukat egy merev, manicheus helyzetben, ahonnan az árnyalatok, melyeket fenyegetésként élnek meg, ki vannak zárva. De az elsáncolás ritkán tökéletes, s így az erőszak és a megvetés, mellyel a narcisztikus az ellenfeléhez fordul (ugyanúgy, mint a *másod* nyilvánítás, melyben fenntartja azt), tanúskodik a saját rendszere iránti *alapvető kételyről*.¹³

A saját származásának semmiféle jelentőséget nem tulajdonító Jászi egyszersmind az „ödipális logikát”, a realitásokkal számoló, árnyalt világképet is elutasította, ez ad magyarázatot polarizált, kompromisszumokat elutasító politikai világképére. Sértett narcizmusára, a valóság semmibe vételére mi sem jellemzőbb, hogy ő, a zsidó gyökerű értelmiségi írt Krisztusra utaló, *Magyar kálvária – magyar feltámadás* címmel könyvet Magyarország sorsáról a trianoni béke évében, nem törődve a dühöngő fehérterrorral és antiszemitizmussal. Lehet, hogy annyi harc és viszontagság, az elszenvedett politikai kudarc és menekülés után, 1920-ban még mindig azt érezte, amit rajongó gyermekkori környezete sugallt neki, hogy Magyarország számára ő lehet a Megváltó?

JEGYZETEK

- 1 Jászi Oszkár *Válogatott levelei*. Magvető, Bp., 1991. 370–371. o.
- 2 Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök és más publicisztikák*. Pap Károly Művei VII. kötet, Múlt és Jövő, Bp., 2000. 65–67. o.
- 3 Tormay Cecile: *Bujdosó könyv. Felfegyvezések 1918–1919-ből*. I–II. kötet, Pallas, Bp., 1926.
- 4 *Uo.* 18., ill. 50. o.
- 5 *Uo.* 72., 101., 147–148. o.
- 6 Lásd erről: Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora*. Akadémiai, Bp., 1989.
- 7 Gyurgyák János: A polgári radikálisok és a zsidókérdés. *Világosság*, 1999. 3. szám.
- 8 Lásd Jacob Katz: *From prejudice to destruction*. Harvard University Press, Cambridge, 1980. 316. o.
- 9 Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Pantheon, Bp., 1934–1935, I. kötet, 267. o.
- 10 Jászi Oszkár *publicisztikája*. Válogatta Litván György és Varga F. János. Magvető, Bp., 1982. *Emlékiratok*, 547–548. o.
- 11 Idézi Pap Károly: *i. m.* 94. o.
- 12 Hanák: *i. m.* 5. o.
- 13 Béla Grünberger: *Narcissisme, Christianisme, Antisemitisme*. Actes Sud Hebraica, Paris, 1997. 47. o.